

LA CRISI ECONÒMICA: UNA CRISI DE CONJUNTURA O UNA CRISI DE MODEL

Josep Pujol Andreu

Catedràtic d'Història i Institucions Econòmiques

Universitat Autònoma de Barcelona

1. Un dels aspectes que caracteritza la trajectòria vital de Ramon Garrabou, és combinar i viure amb intensitat els seus compromisos intel·lectuals i socials, tenint sempre present, independentment dels seus interessos més immediats, i com a bon historiador, els diferents aspectes de la realitat que s'entrecreuen en un moment determinat de forma dinàmica, tot generant noves situacions, sovint imprevistes pels protagonistes dels canvis, també per ell, com no podria ser d'una altra manera. Crec que és adient, retre reconeixement a aquest aspecte de la seva vida. D'altra banda, també crec adient complementar les aportacions que ha fet Domingo Gallego, en l'apartat "Mercados" d'aquesta secció de debats, amb altres consideracions més relacionades amb les situacions de conflicte que no de consens, que també caracteritzen les economies de mercat.

2. J. Stiglitz, premi Nobel d'economia el 2001, indicava el 2008, que la política que estava seguint el govern dels Estats Units, d'anar injectant liquiditat al sector financer per evitar noves fallides bancàries, no era adient per a sortir de la crisi, perquè era com fer "transfusions massives de sang" a un malalt amb hemorràgia interna. I és que un dels primers problemes que tenim, com malauradament es pot comprovar des de l'inici de la crisi el 2007, és que encara ara a les Ciències Socials no disposem d'un marc analític de referència suficientment acceptat per tothom, per tractar problemes com el que ens afecta. Si repasseu el que es deia i s'escribia sobre la situació econòmica a finals de la dècada de 1990 o, tot i que de forma menys unànime i més matisada, durant els tres o quatre anys anteriors a l'inici de la crisi, comprovareu que pocs economistes i polítics posaven en dubte el bon funcionament dels mercats globals, la possibilitat d'un creixement econòmic sostingut i més igualitari, la necessitat de mantenir reduïda la intervenció de l'Estat en els afers econòmics, i la conveniència de mantenir poc regulats els mercats, especialment el financer. No és estrany que una vegada desfermada la crisi, aquells especialistes i responsables polítics, fent valer l'afirmació "mal de molts consòl de ximplés", no tinguessin embuts en manifestar que ningú no s'esperava el que estava

passant, evidenciant així, en el millor dels casos, les limitacions que tenen els marcs teòrics que s'acostumen a utilitzar en l'anàlisi dels processos socioeconòmics. Dic en el millor dels casos, perquè molts altres especialistes, menys lligats però amb els centres de decisió política i considerats marginals en els àmbits de l'exel·lència acadèmica, ja feia temps que venient avisant dels problemes de fons -socials, financers, econòmics i/o ambientals- que anava acumulant el funcionament de l'economia, especialment des del triomf de les tesis neoliberals. Pel mateix motiu, tampoc no ens ha de sorprendre que a hores d'ara no hi hagi acord en aquells col·lectius, sobre les causes properes i llunyanes de la crisi, i encara menys sobre les mesures que s'haurien de prendre per a superar-la i evitar situacions similars. Hi ha qui diu, fins i tot, entre els lliberals, que el capitalisme és així, i que ens hi hem d'acostumar.

3. La precària capacitat de previsió de molts dels nostres dirigents polítics i economistes de les malalties econòmiques i socials que pot patir una societat en un moment determinat, prové, en part, del fet que quan l'economia sembla anar bé pocs s'aturen a mirar les lògiques disfuncions que es van acumulant al mateix temps, tot i la gran quantitat de referències històriques que tenim d'aquests processos. La cosa és molt senzilla: mentre les xifres del PIB i les cotitzacions de la borsa van augmentant, es considera que tot va bé i pocs intenten esbrinar quines són les circumstàncies concretes que possibiliten aquells processos i si aquelles circumstàncies són sostenibles. Com que els mercats ho acaben solucionant tot, no cal preocupar-se'n: els mercats són perfectes, o gairebé perfectes.

Poc abans d'iniciar-se la crisi dels anys 1930, H. Hoover, candidat republicà a la presidència dels Estats Units a les eleccions de 1928, prometia a la població, si no recordo malament, "un pollastre a cada cassola i dos cotxes a cada garatge". Unes quantes setmanes abans del *crash* de 1929, el president de la Borsa de Nova York, Edward H.H. Simmons, afirmava que la pobresa i els cicles econòmics havien estat definitivament eradicats del país, i Irving Fisher, un reconegut economista, afirmava que "els preus de les accions havien assolit el que semblaven ser uns nivells permanentment alts". No és estrany que aquest i altres economistes, també de renom, com J.M. Keynes, D. Robertson i P. Sargeant, perdessin bona part dels seus estalvis en intentar aprofitar-se del *boom* de la Borsa. Sargeant acabà reconeixent, uns anys després, que "el *trust* d'inversió de Keynes i Robertson va fer perdre la meua fortuna el 1929". També s'entén

que a partir d'aquella experiència, el 1936 Keynes manifestés, més o menys, que “no passa res si hi ha uns quants especuladors individuals que provoquen bombolletes com en el xampany. El més fotut és quan les borses es converteixen en un immens casino a causa de l'especulació sistemàtica institucional”.

Però observem situacions més properes. Mesos abans de la crisi de 1973, la comissió de l'ONU encarregada de fer previsions sobre el desenvolupament de l'economia mundial, afirmava que les pautes de creixement dels anys 1960 es mantindrien en la dècada següent. P. Krugmann, premi Nobel economia el 2008, també observava la incapacitat d'economistes i polítics per preveure les crisis financeres de la dècada de 1990 (Mèxic, 1994; Àsia, 1997; Rússia i el Brasil, 1998; Turquia, 1999). La mateixa incapacitat de previsió la veiem de nou els darrers anys, tant pel que fa a la crisi que va seguir a la bombolla especulativa de les empreses de noves tecnologies *puntocom*, com pel que fa a la crisi actual. Em centraré en aquest darrer cas, no sense recordar abans, que el 2001 —la cita s'ho mereix— P. Gramm, un reconegut polític de Estats Units de qui parlaré més endavant, sostenia en un debat al Senat que “alguns veuen en els crèdits *subprime* el dimoni. Jo miro els crèdits *subprime*, i veig el somni americà en acció”.

El febrer del 2007, Chris Rupkey, principal expert financer del Bank of Tokyo-Mitsubishi UFJ Ltd. a Nova York, donava suport a les mesures en política monetària de B. Bernanke, president del Sistema de Reserva Federal d'Estats Units, tot sostenint que “no es pot discutir contra l'èxit”. Brian Sack, al seu torn, sotsdirector general de Macroeconomic Advisers LLC, a Washington, afirmava que el principal risc per al creixement econòmic del país el 2008, era, curiosament, que la rigidesa “en el mercat laboral fes pujar els costos de la mà d'obra i la inflació”. El mes d'abril del mateix any, el FMI estava convençut que l'economia nord-americana superaria “amb rapidesa” la desacceleració econòmica del moment. Des d'aquesta institució també s'afirmava el 2007 que “tots els riscos que cobreixen les nostres previsions semblen menys amenaçadors que sis mesos abans”. En aquest mateix moment, el BCE considerava que “la continuada i sòlida expansió monetària i del crèdit reflecteix els baixos tipus d'interès en un període llarg de temps i l'enfortiment de l'activitat econòmica a la zona euro”. Un mes més tard, cinc centres d'estudis de reconegut prestigi consideraven que l'economia alemanya “es troba en fort creixement” i que la causa principal d'aquesta situació era “la moderació salarial... la reestructuració de les empreses... i... la forta

expansió de l'economia mundial". Pel que fa a l'economia espanyola, el director del Servei d'Estudis de "La Caixa" indicava, també el 2007, que "el creixement és sòlid i força equilibrat" i que el bon funcionament de l'economia espanyola es basava en el fet que "la demanda interna és molt forta i l'exterior ha millorat, perquè els nostres clients (principalment de la zona euro) s'han recuperat". Posar més exemples de la poca capacitat de previsió de polítics i economistes més propers i reconeguts, no faria més que repetir els anteriors missatges. I és que, com va dir Isaac Newton, després de perdre part dels seus estalvis en la crisi financera que va seguir a la bombolla dels Mars del Sud de 1720, "quan el món enfolleix, cal imitar-lo en certa mesura". Potser X. Sala i Martin tingui més raó del que pensa, quan, tot just el 2008, afirmava que "els parquets estan en mans de psicòpates". Però si això fos cert, com es pot explicar la sobtada i descomunal concentració de psicòpates en el món de les finances en els darrers anys? Van aparèixer de cop? I si ja hi eren abans, no hi havia indicis del seu comportament posterior? Molts d'ells han estat formats en prestigioses universitats i han estat, i està, molt generosament remunerats, ¿estem doncs davant d'un problema de sanitat pública més que individual?

4. També és important recordar que quan es tracta de predir i gestionar situacions com les dels darrers anys, molts analistes econòmics acostumen a utilitzar un concepte tan eteri com el de confiança, quan intenten explicar les pujades i baixades de la borsa o l'estat de l'economia en general. Cercant només a les pàgines d'economia i negocis d'El País, trobareu que entre l'1.1.2003 i el 31.12.2008, la paraula confiança es va escriure 1.141 vegades. És a dir, i solament en aquest diari, gairebé quatre vegades per setmana de mitjana. En un cas, els autors dels articles utilitzaven l'expressió confiança per relacionar els augments de les cotitzacions a borsa amb la confiança dels inversors en el futur. En d'altres, quan la cosa anava malament, per explicar exactament el contrari. I això es feia i es fa, a més, amb pocs mesos, setmanes, i fins i tot dies de diferència entre unes afirmacions i les altres, com si la societat patís un trastorn psicològic greu de caràcter bipolar.

Però si com vindrien a dir Baltasar Gracian i Charles Darwin, respectivament, la confiança és filla de la ignorància i mare de la negligència, tenim un veritable problema si els nostres especialistes més influents volen entendre la situació que patim i trobar-hi sortides, a partir d'aquell concepte. En la meua opinió, quan tractem situacions de crisi

com l'actual, algunes preguntes que ens podríem començar a fer, encara que no semblin rellevants, són: ¿realment hem d'atribuir els seus orígens i la seva gravetat, a problemes de confiança, ignorància o negligència, o a problemes psicològics d'uns o altres? Aquells que ens dediquem a les ciències socials, ¿no hauríem de buscar circumstàncies més objectives i amb capacitat de generar propostes operatives, que posteriorment es poguessin avaluar i corregir? No es comporta així un metge sensat davant d'una malaltia que no coneix prou? Per començar a contestar aquestes preguntes, crec que ens ajudarà molt fer un cop d'ull a altres aspectes de la situació que ens afecta.

5. El 1994, J. Meriwether, de Solomon Brothers (i conegut com el rei Midas de NY), i els dos premis Nobel d'Economia de 1997, Robert Merton i Myron Scholes, van promoure una empresa d'inversions financeres el 1994 (Long Term Capital Management), convençuts que havien trobat un model d'inversions a borsa que no fallava mai. Lògicament l'empresa va fer fallida, durant la crisi asiàtica de 1997, però amb l'argument que aquesta fallida podia tenir efectes desastrosos en altres institucions financeres de Wall Street, la Reserva Federal va impulsar el sanejament de l'empresa: l'empresa es va dissoldre, però bona part dels capitals invertits per les principals fortunes d'aquell centre financer es van recuperar. Com que se suposava que l'empresa tindria un èxit aclaparador i que els guanys serien fabulosos, sols s'hi podien obrir comptes a partir d'un milió de dòlars.

L'artífex de la intervenció va ser A. Greenspan, director del Sistema de Reserva Federal entre 1987 i 2006, i un dels defensors més aferrissats de la desregularització dels mercats i el liberalisme econòmic. És a dir, un dels principals promotors dels canvis legislatius que van propiciar primerament l'onada especulativa de les empreses de noves tecnologies entre 1997 i 2001, i després -com aquells que ensopeguen dues vegades amb la mateixa pedra, encara que en aquest cas sospitosament-, l'onada especulativa de les hipoteques *subprime* que ens ha portat a la crisi actual, encara que no ha estat la seva única causa. L'altre gran artífex de la desregulació dels mercats financers va ser el Senador P. Gramm. Un personatge que de jove va invertir part dels seus estalvis en la producció d'una pel·lícula pornogràfica que s'havia d'inspirar en la vida política de la Casa Blanca, i que ja de més gran, en un dels moments més creatius de la seva vida política, va estar indirectament relacionat amb la crisi fraudulenta de l'empresa ENRON, el 2001. En aquell moment, la seva dona, Wendy L. Gramm, formava part del

Consell d'Administració de l'empresa i era, per tant, una d'aquelles executives que, sabent que les pèrdues d'ENRON superaven els 100 mil milions de dòlars, es dedicaven a manipular els balanços de la companyia amb la complicitat de l'empresa consultora Arthur Anderson LLP, amb la finalitat de promoure la compra d'accions de l'empresa, mentre ells i altres inversors ben informats, venien les seves participacions. P. Gramm tampoc no va tenir escrúpols a l'hora de manifestar que Ed Whitacre, executiu de AT&T, era probablement "el treballador més explotat de la història", perquè quan es va retirar d'aquella empresa el 2007, sols va rebre una indemnització de 158 milions de dòlars. Segons Gramm, la seva indemnització hauria d'haver estat de bilions, seguint els postulats de la Teoria Econòmica.

6. I és que dues de les conseqüències que va tenir precisament l'ascens del neoliberalisme des de l'arribada de Reagan a la presidència d'Estats Units, com molt bé van mostrar D.L. Barlett i J.B. Steele, guanyadors del Premi Pulitzer el 1992, van ser: la difusió d'una nova cultura empresarial, basada en l'especulació financera i unes remuneracions dels executius i els seus assessors veritablement formidables; i el retorn a unes pautes de creixement molt desiguals en la distribució de la renda. Si encara a la dècada de 1960, un enginyer guanyava de mitjana, tant o més que un MBA (10.000 dòlars anuals), quan Barlett i Steele van acabar la seva recerca, un MBA guanyava 64.000 dòlars i un enginyer 20.000. Al mateix temps, les minuts dels advocats eren esfereïdores. Per acabar-ho d'adobar, amb la reforma fiscal de 1985 els ingressos anuals inferiors a 30.000 dòlars van tenir un estalvi fiscal d'entre un 7 i un 10 %, però els estalvis assolits pels ingressos superiors a 500.000 dòlars, es van situar entre el 30 i el 35 %. No és estrany que el 1989, el 4 % de la població amb més ingressos d'Estats Units guanyés tant com el 51 % de la població de rendes més baixes.

Però és que tant pel que fa als ingressos dels executius, com pel que fa a la distribució de la renda, les tendències que es van iniciar amb la presidència de Reagan no han fet altra cosa que accentuar-se. A conseqüència d'aquest procés, a l'inici de la crisi actual, el 2007, l'1 % de la població amb més ingressos d'aquell país concentrava prop del 17 % de la renda nacional, i recuperava així la situació de privilegi que tenia poc temps abans de la crisi de 1929, després que, a causa de les polítiques keynesianes posteriors a la Segona Guerra Mundial, aquell percentatge se situés entre el 7 i el 8 % els anys 1970. Pel que fa als ingressos que han assolit els executius en els darrers anys, tant als

Estats Units com a Europa, fins i tot quan la crisi era evident i el perill de fallides era elevat, els exemples són tan nombrosos i han estat tan divulgats, que no insistiré en aquesta qüestió. Si algú està interessat en conèixer detalls d'aquesta qüestió, sols ha d'utilitzar l'arxiu d'El País o La Vanguardia, i posar les paraules adequades en la cerca de resultats. Quedarà esfereït de les informacions que es van publicar i es publiquen, doncs també ara molts d'aquells executius segueixen rebent elevades gratificacions econòmiques, fins i tot en empreses que han estat salvades amb recursos públics. No puc doncs estar d'acord amb el professor X. Sala i Martin, quan el 2004 sostenia que “un dels grans èxits del recentment desaparegut president Reagan, va ser canviar la concepció que teníem del paper de l'Estat en l'economia”.

Que les polítiques econòmiques keynesianes dels anys 1960 i 1970 estaven esgotades i precisaven una reforma en profunditat, davant la greu situació creada per la coexistència d'atur i inflació, no hauria d'haver portat, en la meua opinió, a la situació que s'ha acabat generant i que demana, tant o més que en aquell moment, una revisió en profunditat del marc institucional que ha de guiar les relacions entre l'Estat i l'economia, i entre l'esfera financera de l'economia i el que s'anomena, crec que incorrectament, economia real. Al cap i a la fi, el sector financer es ben real, que jo sàpiga.

7. Però ¿és correcte, com també es va arribar a proposar quan la gravetat de la crisi era inqüestionable, que tot plegat també podia haver estat resultat dels comportaments poc ètics o dolosos dels principals responsables del món bancari, en impulsar aquest col·lectiu la creació i difusió de derivats financers de dubtosa qualitat, amagar informació sobre la situació real de les empreses, i lligar bona part dels seus ingressos a primes, bons, opcions de compra sobre accions, o a contractes blindats exempts de tributar, en comptabilitzar-los com despeses empresarials? ¿D'uns executius, a més, que en casos com els de Goldman Sachs, Morgan Stanley i Merrill Lynch, no dubten, al mateix temps, a oposar-se sistemàticament a totes les mesures que s'intentaven i s'intenten, per millorar el sistema sanitari d'Estats Units?

És cert que amb el nou marc legal que es va anar desenvolupant amb l'arribada de Reagan i Thatcher al capdavant dels respectius governs d'Estats Units i Gran Bretanya, es va acabar desenvolupant un ampli ventall d'actius financers molt perillosos, com ja

va avisar el 2003 W. Buffet, principal accionista i directiu de Bershire Hathaway, quan va equiparar els derivats financers que s'estaven difonent a l'economia, amb les armes de destrucció massiva que Bush fill buscava infructuosament a l'Iraq. També és cert que amb la desregularització dels mercats es va difondre una nova cultura empresarial, especialment en el sector financer, molt profitosa per als seus dirigents però poc exemplar. El mateix G. Soros, president de Soros Fund Managment, reconeixia explícitament aquest fet, tot afirmant, en una de les seves publicacions, que l'actual versió del capitalisme "és poc ètica". De tota manera, tot i que sempre és important saber qui són i que pensen realment els especialistes que ens pretenen guarir, tampoc no crec que les propostes basades en l'ètica d'uns o altres ajudin gaire a entendre la crisi que patim, i encara menys a albirar la forma de superar-la i de dissenyar un món més estable, sostenible i amb menys desigualtats. Si seguim per aquell camí, en efecte, de nou ens hauríem de fer una pregunta semblant a la que proposava abans, respecte de la presència de psicòpates a la Borsa. Per què s'haurien d'haver difós tant i tan sobtadament els comportaments poc ètics en franges estratègiques del món dels negocis?

8. El problema, en la meua opinió, són els marcs institucionals que promouen uns o altres comportaments, tant si se'ls caracteritza de psicòpates, poc ètics o dolosos. Mentre es mantingui la possibilitat d'operar dels *paradisos fiscals* o *santuaris financers*, o legislacions poc estrictes en el mercat financer, per exemple, difícilment desapareixeràn molts dels comportaments que hem vist en els darrers anys. Les formes d'operar dels Hedge Funds també faciliten molt l'existència de tramposos com B.L. Madoff, expresident de la Borsa de valors tecnològics de NY (NASDAQ), i responsable del frau individual més important de la història recent de les finances (46.000 milions dòlars). En el mateix sentit, tampoc no hauríem d'oblidar que comportaments poc ètics o dolosos van ser molt comuns als Estats Units durant la dècada de 1920 i la fase més intensa de la depressió posterior. És a dir, quan la regulació dels mercats financers era gairebé inexistent o molt poc eficaç. R. Whitney, president de la Borsa de NY entre 1930 i 1935, va ser condemnat a deu anys de presó el 1938, per haver utilitzat fons d'aquella institució amb la finalitat d'intentar evitar la fallida de la seva empresa d'inversions, R. Whitney & Co. També sabem que en aquells anys els principals bancs del país manipulaven els preus de les accions, negociant fins i tot en alguns casos en valors d'empreses inexistentes, i que van promoure informacions falses quan el *crash*

borsari ja s'havia iniciat, amb la finalitat de vendre les accions que tenien en cartera, abans de l'ensorrada definitiva de les cotitzacions el dimarts negre. També sabem que molts directius d'aquelles empreses van cometre delictes fiscals durant la depressió. Tot això ho sabem, gràcies a les investigacions que va portar a terme la Comissió Pecora el 1932, per conèixer les causes del *crash* de 1929 i el seu impacte en el sector bancari. Fruit precisament de les investigacions d'aquella comissió, que va interrogar reconeguts financers de Wall Street, com J. P. Morgan, A.W. Cutton. R. Whitney i F.W. Lamont (finançador, a més, aquest darrer, de Mussolini), un any després, el 1933, el Congrés dels Estats Units aprovava la Llei Glass-Steagall, que regulà el sector financer del país fins que R. Reagan va començar a retallar-ne els continguts i B. Clinton l'anul·lés definitivament el 1999. La nova legislació que substituïa la Llei Glass (Gramm-Leach-Bliley, més coneguda com a Llei Gramm), va ser aprovada pel Congrés amb 343 vots a favor i 86 en contra, i pel Senat amb 54 vots a favor i 44 en contra. El món de les finances nord-americanes tornava així a la situació anterior a 1929 en aspectes importants, i aquesta circumstància, que alguns ja preveïen, va tenir un impacte nefast en els comportaments empresarials.

En la meua opinió, en definitiva, si volem sortir de la crisi que ens afecta, i promoure, a més, la possibilitat de noves situacions socials, ambientals i econòmiques més estables i sostenibles, tard o d'hora els nostres dirigents i economites més celebrats, hauran de replantejar-se, entre moltes altres qüestions, la regulació de les transaccions en el sector financer. Com ha recordat recentment P. Krugmann, el negoci bancari hauria de tornar a ser avorrit, en haver d'estar al servei de l'economia productiva i l'estabilitat social. Jo afegiria, també, de la sostenibilitat ambiental. En qualsevol cas, si no s'avança en aquesta direcció -i de propostes assenyades en comença a haver-hi-, difícilment no tornarem a repetir les situacions del passat, que alguns, com he dit, ens volen vendre com a naturals.

9. Però no serà gens fàcil avançar en aquella direcció. Mantenir el marc institucional actual i centrar les iniciatives per afrontar les fallides bancàries, com s'està fent particularment als Estats Units, injectant liquiditat en el sector financer sense gaires contraprestacions, mostra que els conflictes d'interessos a curt termini són molt importants, i que encara ho seràn més en el futur si, com indiquen no pocs especialistes, aquelles mesures estàn generant problemes de deute públic molt difícils de gestionar, a

més de promoure més desigualtat social. A l'octubre de 2008, el Relloige del Deute, instal·lat a l'edifici Durst de l'Avinguda de les Amèriques de NY, indicava que el deute públic dels Estats Units se situava en uns 10 trilions de dòlars, i que una família mitjana tenia un deute de prop de 86.000 dòlars, tot i no tenir accés als serveis sanitaris o gaudir d'unes prestacions mèdiques molt precàries. A hores d'ara el deute total supera els 12 trilions, i el deute imputable a una família mitjana els 100.000 dòlars. Des del mes de setembre del 2007, el deute públic d'aquell país ha estat augmentant, de mitjana, en més de 3,5 milions de dòlars al dia.

10. Però el fet és, a més, que en el món actual resulta difícil d'avançar en la regulació del sector financer, sinó és de forma coordinada a escala internacional, i assumint també, per tant, l'existència de nous conflictes d'interessos, més difícils de gestionar fins i tot que els existents a escala nacional. Recordem que a la mateixa Europa operen economies força semblants als *santuaris financers*. És a dir, centres pensats per facilitar als perceptors de rendes més altes que no paguin impostos, o hagin de pagar els menys impostos possibles. Encara ara, és més fàcil que polítics i economistes es posin d'acord en recomanar arreu moderació o reducció salarial, tant si les coses van bé com si van malament, que promoure la definitiva desaparició dels *paradisos fiscals* i sistemes impositius més equilibrats.

El problema a resoldre no és per tant gens senzill, encara que ens limitem als aspectes bancaris i financers de la crisi. Però és que el problema no acaba aquí. Tot i les profundes diferències que separen els economistes neoliberals i neokeynesians, uns i altres, la majoria de polítics i la població en general, centren de nou les seves esperances a superar la situació actual amb més creixement econòmic. En el cas de la major part de la població, ja siguin empresaris o assalariats, aquesta inquietud és fàcil d'entendre, perquè en les regles de joc actuals han de prendre constantment decisions a curt termini. En el cas de polítics i especialistes en ciències socials, no entenc tant però que promoguin tan alegrement aquella opció, perquè les seves responsabilitats, polítiques i científiques, exigeixen horitzonts analítics més amplis.

11. És cert, sens dubte, que solament amb un creixement prou intens de l'economia es crearien les condicions necessàries per utilitzar els estalvis de la societat de forma no especulativa, recuperar els llocs de treball perduts, pagar les hipoteques sobre els

habitatges i, en síntesi, superar els problemes d'endeutament públic i privat que afecten les principals economies. A aquesta situació hi contribuiria molt, en la meua opinió, seguint plantejaments d'orientació keynesiana, tornar a uns sistemes fiscals més progressius, unes pautes de distribució de la renda menys desiguals, i uns estats assistencials més solidaris. Però hi ha altres aspectes de la crisi actual que fan dubtar de la viabilitat d'una nova fase de creixement prou intensa i sostinguda. És més, quan es consideren les recomanacions que es fan en aquella direcció, no estaria de més recordar unes paraules de J. M. Keynes a principis dels anys 1920, quan, davant els greus problemes d'inflació i endeutament que va generar la Primera Guerra Mundial i els tractats de pau posteriors, indicava que les recomanacions de reduir la despesa pública que feien els economistes més reconeguts del moment als governs amb més problemes, no anaven molt més enllà de recomanar a un individu que s'estava ofegant en una piscina, que es mantingués sec.

12. És ben conegut que quan es va desinflar la bombolla de les empreses *puntocom*, el govern dels Estats Units va injectar molta liquiditat en el sistema econòmic, a més de promoure una substancial reducció dels tipus d'interès, per intentar evitar o suavitzar l'impacte de la crisi en el sector financer. Aquesta opció també s'ha seguit en part en la crisi actual, i respon a una teoria molt simple que, amb diferents versions al llarg del temps (reaganomics, trickle down), ha inspirat bona part de les polítiques econòmiques neoliberals de les darreres dècades. Segons aquella teoria, si s'injecta liquiditat a l'economia des de dalt, pel sector financer, el diner s'anirà escolant cap a l'economia productiva, en estimular els baixos tipus d'interès noves inversions en la producció i distribució de bens físics i, per tant, nous llocs de treball i noves rendes. Si la distribució de la renda és prou desigual, com es va aconseguir que fos des dels anys 1980, millor. A més desigualtat, més estalvis per invertir es tendeixen a concentrar en el sector financer, i aquella suposada pluja de recursos es reforça. J. Stiglitz i altres economistes, han explicat però, en nombroses ocasions, que aquella pluja de recursos, o manà caigut del cel com diria jo, perquè en el fons depèn de l'existència d'un Deu benefactor i compassiu, gairebé no ha funcionat mai. Els miracles són això, miracles. Si no hi ha més incentius que els baixos tipus d'interès, la nova capacitat de crèdit que genera l'augment de liquiditat en el sistema, pot dedicar-se a altres finalitats. Per exemple, i com ha estat succeint durant la crisi, pot quedar-se entretinguda en operacions especulatives interbancàries, pot dedicar-se a millorar els sous dels executius, i/o pot

orientar-se a l'adquisició de deute públic. Un fet semblant és el que va passar a principis del 2000, quan bona part de la liquiditat que es va injectar en el sector financer, va promoure els crèdits associats a les hipoteques *subprime* i, més en general, l'expansió desaforada del negoci de la construcció.

13. Però la pregunta que ara ens hauríem de fer és: per què no es van generar al mateix temps expectatives d'inversió prou atractives des de l'economia productiva, aprofitant les extraordinàries condicions de crèdit del moment? És a dir, per què aquella capacitat de crèdit no va impulsar inversions suficientment elevades en els sectors de l'automòbil, la siderúrgia, i el tèxtil, o en la fabricació d'ordinadors, satèl·lits, televisors i altres bens físics? Stiglitz, Krugmann i altres economistes d'arrel keynesiana, sostenen que l'objectiu del creixement és més fàcil d'assolir, quan els baixos tipus d'interès tenen poca influència en les decisions d'inversió productiva (trampa de la liquiditat), amb polítiques de despesa que estimulin directament el consum i les activitats productives en general. En aquest punt, però, sorgeixen dues qüestions.

14. La primera la podríem formular així: tenen els actuals sectors industrials un potencial de creixement suficientment remarcable? A les economies desenvolupades, on aquells sectors són molt madurs i els mercats de les seves produccions estan relativament ben servits, sembla clar que no el tenen. Alhora, si els models de creixement i consum d'aquelles economies no s'exporten a la resta del món, resulta molt difícil contestar afirmativament l'anterior pregunta a escala global. No tractaré ara els obstacles d'ordre social, polític i tecnològic que limiten aquesta última possibilitat a curt termini. M'interessa més la segona qüestió que volia plantejar, pensant en l'aspiració de les economies emergents, ben lògica i comprensible d'altra banda, d'acabar reproduint els models vigents de creixement, i arribar a situacions equiparables a les d'aquelles economies, les anomenades occidentals, que prenen de model..

Aquesta qüestió es refereix a un problema, anunciat des de fa anys pels economistes ecològics, i que J. Stiglitz i A. Sen han començat a incorporar en el seu discurs. Un sostingut creixement de l'economia productiva ha d'anar associat, com no pot ser d'altra manera, a la producció, distribució i consum de més cotxes, teixits, adobs, avions, naus espacials, màquines, ordinadors, etc. És a dir, a la intensificació de tot un conjunt de processos que precisen utilitzar recursos naturals exhauribles i que generen

elevades quantitats de residus, a la vegada que poden provocar canvis greus en les condicions ambientals. El canvi climàtic és una conseqüència, encara que no l'única, que pot tenir per a l'economia mundial mantenir les pautes de creixement que estem acostumats a viure. Però és que ni tan sols en aquesta qüestió els nostres especialistes hi estan d'acord. Mentre que col·legues destacats de les ciències socials segueixen qüestionant, a vegades crec que de forma massa vehement i agosarada, els advertiments d'altres col·legues no menys reconeguts de les ciències de la natura, sobre les conseqüències que pot tenir l'augment de la temperatura mitjana del planeta, l'augment dels nivells de mars i oceans, i l'aparició de noves pautes de sequeres i inundacions més extremes, J. Stiglitz ha començat a assumir que un nou procés de creixement per sortir de la crisi, tan en els països desenvolupats com a la resta del món, no es podrà seguir basant, com en el passat, en el consum de més petroli i materials exhauribles, i en la producció de més contaminació.

15. Però anem a situacions més properes i fàcils de percebre, que potser ja estan posant de relleu que els límits ambientals al creixement econòmic, tal com l'hem conegut fins ara, es poden estar manifestant abans del que ens pensàvem. En el cas del petroli i el gas natural, està demostrat que estem a prop d'arribar al moment de màxima producció a escala mundial (pic de Hubbert), tot i que en el cas del gas natural aquest moment es pot retardar uns anys més. A partir d'aquest moment la producció començarà a caure de forma irreversible. Certament es poden descobrir nous camps petrolífers i també es poden desenvolupar noves fonts d'energia, millorar l'eficiència tecnològica en la transformació d'aquells recursos en energia útil, i en el cas del petroli en altres productes com fertilitzants, pesticides, olis industrials o materials de síntesi diversos; i millorar també l'eficiència en la indústria, els habitatges i els serveis, en l'ús de l'energia finalment obtinguda. Tot i així, el pic de Hubbert no s'allunyarà gaire en el temps, sobretot si a curt termini se segueix fomentant el creixement econòmic i s'intensifiquen, com no pot ser d'una altra manera, ara per ara, els models vigents de producció i de consum. Alhora, tot i que puguem creure amb V. Smil, que el món està preparat per alimentar a 10.000 milions d'habitants, nivell demogràfic, d'altra banda, que no se si és realment desitjable, també sembla clar que els diversos aspectes econòmics, socials i sanitaris, relacionats amb la producció, la distribució i el consum d'aliments generaran nous i instensos conflictes, perquè les restriccions ambientals en l'àmbit de la producció agrària ja es comencen a manifestar. Així semblen entendre-ho, si més no, totes aquelles

empreses i institucions financeres d'inversió, que en els darrers anys estàn provocant, amb les seves iniciatives, un procés gens menyspreable d'acaparament de les millors terres de conreu a escala mundial (<http://farmlandgrab.org>)

El que ha passat durant el cicle econòmic que es va iniciar amb la bombolla especulativa de les hipoteques *subprime*, és força il·lustratiu. Des del bienni 2003-2004, a la vegada que s'iniciava la fase expansiva de les borses, els preus dels aliments, el petroli i altres matèries primeres també es van incrementar amb intensitat, i aquesta circumstància va fer témer, i no sense motiu, la possibilitat de nous processos inflacionaris. A més, això encara succeïa, a diferència del que va passar en la crisi dels anys 1930, quan la bombolla financera es començava a desinflar, i encara que els bancs centrals, especialment l' europeu, mantenien elevats els tipus d'interès. Probablement és cert, encara que Krugman no hi estaria d'acord, que l'augment de preus d'aquells productes en la darrera fase de la seva expansió, també va poder estar relacionat amb activitats especulatives, en estar desaparèixent les possibilitats d'inversions financeres-especulatives, que s'havien estat alimentades els anys anteriors. Tot i així, no s'hauria d'oblidar que l'augment de preus dels aliments, el petroli i altres primeres matèries havia començat abans, i que entre les seves causes gairebé tothom en posava tres: el fort creixement econòmic de la Xina, els canvis en les pautes de consum alimentari a l'est asiàtic, i els intents, especialment en les economies desenvolupades, de substituir el petroli per noves fonts d'energia de base vegetal.

En aquest context, és fàcil doncs entendre que mantenir elevats els tipus d'interès, no només va accentuar els problemes en el sector financer i en el conjunt de l'economia productiva, en deteriorar el consum i les expectatives d'inversió, sinó que també va ser una mesura molt poc eficaç per a frenar l'augment de preus. I és que la utilització dels tipus d'interès per regular els nivells de preus pot ser adient quan els perills d'inflació són de base social o institucional (augment dels salaris o dèficits públics excessius), amb independència de les conseqüències negatives que acostuma a tenir aquella mesura en l'ocupació, però poc eficaç quan aquells perills són de base física o ambiental. A partir de l'experiència que s'ha viscut els darrers anys, en conseqüència, una pregunta que potser caldria fer-se, encara que sigui difícil de respondre, és: ¿poden arribar a canviar les relacions entre algunes de les variables que els economistes estem acostumats a utilitzar per dissenyar polítiques econòmiques i/o avaluar-ne l'eficàcia -

entre preus i tipus d'interès, per exemple-, a conseqüència d'una incidència més directa dels factors ambientals en els processos econòmics?

En definitiva, que la crisi actual és molt diferent de les crisis que hem patit en el passat, especialment després de la Segona Guerra Mundial, és un fet que gairebé reconeix tothom, i que també ajuda a explicar, si més no en part, les dificultats existents per gestionar-la. Per aquest motiu, també és comprensible que molts economistes i polítics estiguin intentant assolir nous elements d'anàlisi comparant la crisi actual amb la dels anys 1930, perquè la intensitat i l'abast d'aquella crisi també foren molt remarcables. Quan es fa aquesta anàlisi comparativa, de tota manera, en la meua opinió sovint es passa per alt que, de la mateixa manera que la sortida d'aquella primera gran crisi va precisar de canvis profunds en el marc institucional i en els models de desenvolupament econòmic preexistents, és més que probable que en el moment actual hagi de passar el mateix, si realment volem assolir una societat global més estable, democràtica i solidària, i uns models de desenvolupament econòmic més ben adaptats a les restriccions que ens imposen els entorns naturals.

16. Arribats a aquest punt, se'm plantegen però noves preguntes: amb quines mesures concretes es podrà reconduir l'actual situació, i a partir de quins acords socials es generarà la suficient capacitat d'acció per a impulsar-les? Una altra, molt lligada a l'anterior però més tècnica, és: ¿cóm combinar les alternatives que necessàriament s'han d'impulsar a curt termini, amb altres iniciatives d'efectes més dilatats en el temps i més relacionades amb els models globals de desenvolupament que es poden generar a llarg termini? És a dir, ¿cóm podem respondre als problemes immediats que planteja la crisi i la seva superació, i obrir alhora la porta a noves possibilitats evolutives, que propiciïn models de desenvolupament realment sostenibles des d'un punt de vista ambiental? Més qüestions, ¿podem esperar que la solució als problemes amb que s'enfronta actualment l'economia a curt i llarg termini, ens la proporcionaràn uns mercats poc regulats com els d'ara, o més desregulats encara?

En la meua opinió, i a diferència de les posicions liberals més extremes, penso que els mercats sempre estàn regulats, perquè quan no ho estan explícitament, o ho estan molt poc, acostumen a ser els jugadors amb més poder de negociació els que dicten les regles. Com assenyala Hirschman, no tots els qui participen en el mercat criden igual:

sovint, uns poden cridar més que altres. Per aquest motiu, crec que en l'àmbit científic el tema de la regulació dels mercats, que no s'ha d'associar sempre, necessàriament, amb intervencionisme de l'Estat, s'hauria de tractar de forma oberta i sense maximalismes, explicitant, uns i altres, quins són els objectius a assolir que es consideren prioritaris, i quins són els instruments més adients per aconseguir-los. L'objectiu no havia de ser el creixement econòmic, sino els nivells de vida de la població, i aquell s'hauria d'entendre, en conseqüència, com un instrument d'eficàcia desigual en el temps i en l'espai.

Alhora, també crec que els marcs institucionals en els que es desenvolupa la societat han d'incorporar noves formes de gestió, que donin més protagonisme als problemes de sostenibilitat que pot generar un o altre tipus de desenvolupament econòmic a llarg termini, en el moment de dissenyar les polítiques econòmiques que es vulguin seguir i avaluar-ne els resultats. Penseu que encara ara, com recorda queixòs en el seu darrer llibre J. Diamond, Premi Pulitzer el 1998 i Medalla Nacional de la Ciència dels Estats Units el 1999, un dels eslògans preferits entre els polítics i els assessors de la Casa Blanca, mani qui mani, ve a dir que només té realment importància el que pugui passar a 90 dies vista. En altres països les perspectives temporals que es prenen de referència no són gaire diferents. La política s'entén preferentment com una activitat que gestiona problemes de curt termini i, per aquest motiu, quan s'ha de pensar una mica més enllà, com passa en la situació actual, fàcilment es fan afirmacions poc acurades o gens contrastades. Des de fa uns mesos, per exemple, s'ha començat a difondre la idea, i no sé amb quins criteris ni amb quines referències objectives, que tots els problemes i totes les contradiccions que han aflorat amb la crisi se superaran com a molt tard el 2012, si no abans. D'això se'n diu aprendre de l'experiència.

17. Canvis en la direcció que proposo probablement farien més complicada la gestió política de la societat, pero també penso que ajudarien a gestionar millor els problemes ambientals i de recursos que generen en el temps els processos de desenvolupament econòmic, i a aprofitar millor, alhora, les noves possibilitats tecnològiques que puguin aparèixer. També crec que en aquella línia de canvis s'acabaria entenent millor que el creixement econòmic és més un instrument per millorar o mantenir els nivells de vida de la població, que un fi en si mateix; i un instrument, com he dit, d'eficàcia desigual en el temps i en l'espai. No em pregunteu, però, com es podria concretar la proposta que

faig. Abans ens hauriem de posar d'acord, si més no els que ens dediquem a una o altra branca de les ciències, en el diagnòstic de la malaltia que volem guarir, i encara estem molt lluny d'aquesta situació.

18. Els esdeveniments que estem vivint des de fa mesos mostren que hi ha una gran diversitat de recomanacions i iniciatives per sortir de la crisi, sovint contràries les unes de les altres i fins i tot curioses, com les de aquells que, no fa gaire i tot i declarar-se ideològicament d'esquerres, ens aconsellen consumir més, o consideren necessari que els preus de l'habitatge tornin a pujar. Des de diferents àmbits de la ciència i la societat, i diverses perspectives teòriques i polítiques hi ha també, però, propostes més serioses sobre aspectes concrets de la situació que vivim, i que crec important considerar, perquè ara, com ja va passar els anys 1930, crec que estem començant a viure uns processos de canvi, que tindran un impacte gens menyspreable en el funcionament present i futur de la societat.. Un bon exemple, per tractar-se d'economistes àmpliament reconeguts, ens el proporciona l'informe encarregat pel president de França, N. Zarkozy, a J. Stiglitz, A. Sen i J.P. Fitoussi, i en el que han participat especialistes de prestigi no menys reconegut, com K.J. Arrow, B. Agarwal, A. B. Atkinson, D. Kahneman y J. J. Heckman, perquè situa com a principals punts de referència, els nivells de vida de la població i la sostenibilitat ambiental dels sistemes socioeconòmics. Paral·lelament, però, i quan ja s'estava treballant en aquell informe, J. C. Trichet, president del Banc Central Europeu, afirmava que: "Tot el que ha passat ho ha decidit Déu o una entitat superior, però el futur depèn de nosaltres, motiu pel qual hem d'actuar, hem fer el que teníem previst al més ràpidament possible i transmetre confiança, que és el que ens donarà l'estabilitat". Entre les mesures previstes per corregir els errors dels Déus i transmetre la "confiança" desitjada en el cas espanyol, la "nova" teologia de J.C. Trichet n'indicava quatre: injectar diner a la banca, facilitar l'acomiadament dels assalariats, deslligar la negociació dels convenis laborals de la inflació, i negociar alhora aquests convenis en l'àmbit de l'empresa. Potser tingui raó la exrectora de la Universitat d'Oslo, quan, gairebé curiosament al mateix temps, però parlant de la reforma de les institucions universitàries, arribava a la conclusió que: "Si vols canviar un cementiri, no pots esperar gaire ajuda dels que hi són dins".

19. La cruïlla d'anàlisis i propostes que estem vivim, és per tant molt ampli, i resulta difícil de preveure quines seràn les noves dinàmiques econòmiques i socials que

s'acabaràn imponent. Si els canvis que acabarem vivint, millorant o empitjoraran la situació l'actual, no solament ho valorarem però les generacions actuals. També ho valoraran, i probablement amb molta més rigurositat, les generacions futures. Esperem que ens guardin un bon record.